

Adalet Ağaoğlu'nun "Fikrimin İnce Gülü" Romanında İnsanı Yapılandıran Sistemin Eleştirisi*

The Criticism of The System Constructing People in "Fikrimin İnce Gülü" by Adalet Ağaoğlu

Pelin ASLAN AYAR¹

*Bu makale 15 Aralık 2018'de Tarih Vakfı ile Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından gerçekleştirilen "Bir Çağ Yazarı: Adalet Ağaoğlu Edebiyatına Çok Disiplinlilik ve Türkiye Çalışmaları Üzerinden Yaklaşmak" sempozyumunda sunulan "Adalet Ağaoğlu'nun 'Fikrimin İnce Gülü' Romanında Kurbanın Suçluluğu" başlıklı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Pelin Aslan Ayar (Doç. Dr.),

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kocaeli, Türkiye.

E-posta: aslan.pelin@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8877-1739

Başvuru/Submitted: 05.02.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:

10.03.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:

26.03.2020

Kabul/Accepted: 21.04.2020

Online Yayın/Published Online: 22.05.2020

Atf/Citation: Aslan Ayar, Pelin. "Adalet Ağaoğlu'nun 'Fikrimin İnce Gülü' Romanında İnsanı Yapılandıran Sistemin Eleştirisi." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 30, 1 (2020): 25-49.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.690617>

öz

Adalet Ağaoğlu'nun 1976'da yayınlanan romanı "Fikrimin İnce Gülü", Almanya'ya çalışmaya giden işçi Bayram'ın tatil için köyüne dönüşünü anlatan, yollarda geçen bir romandır. Roman Bayram'ın hem fiziksel hem işsel yolculuğunu konu edinir. Bayram üzerinden çocukluğunun geçtiği 50'li yıllardaki Türkiye'nin değişimi, romanın şimdiki olan 70'li yıllar Türkiye'sinin sosyal, ekonomik ve politik koşullarının anlatıldığı romanda başkarakter Bayram, sadece kendi çıkarlarını düşünen, sevgi temelli ilişkiler kurmayan, her türlü dayanışmayı reddeden biridir. Onun böyle biri olmasının en önemli nedeni içinde yaşadığı; paranın, malın ve enformasyonun sınırsızca aktığı, ürünün, üretimin sürekli değiştiği, işin niteliğinin ve iş gücünün sabit kalmadığı, bu anlamda güvencesiz, herkesten kendi kendisinin girişimcisi gibi davranmasını bekleyen "postfordizm" dönemidir. Bayram ise bu dönemde tüketimin hızla değiştiğini, arzu nesnelere sürekli yenildiğini gerçeğini kaçırarak tüm varoluşunu 1974 model Mercedes bir arabaya bağlamış, onun sayesinde "saygın bir kişilik" kazanabileceğine inanmış, bu uğurda bedenine ve çevresine yabancılaşmış, duyarsızlaşmış, ruhsal açıdan yıpranmış ve insani zeminden uzaklaşmıştır. O, geçmişindeki kurban durumundan kurtulmak, kavuşacağını sandığı ayrıcalık için sömürüyü kendi rızasıyla kabul etmiş, ezenin ilkelerini içselleştirmiş, pek çok durumda ahlaki açıdan insanlık suçu işlemiştir. Ancak yazarın amacı Bayram'ı suçlu ilan etmek değil, onun gibi insanları yaratan maddi koşulları düşündürmektir. Bu koşullara yakından bakıldığında Bayram'ın aslında kapitalist ilişkilerin yapılandırdığı binlerce insandan biri olduğu, suçlu gibi görünürken aslında kurban olduğu anlaşılır. Onu hem suçlu hem kurban kılan koşullar düşüldüğünde Ağaoğlu'nun edebiyat aracılığıyla Türkiye'nin şartlarında yaşamı, o yaşam yapının neler olduğunu sorgulatmayı, bu sorgulamada insanın sorumluluğunu tartışmaya açmayı amaçladığı görülür.

Anahtar kelimeler: Adalet Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", Kapitalizm, Suçlu, Kurban

ABSTRACT

"Fikrimin İnce Gülü" by Adalet Ağaoğlu published in 1976 narrates both the inner and physical journey of a man called Bayram who was a worker in Germany and who goes back to his hometown for vacation. The novel described changes in Turkish society in the 1950's through Bayram's childhood and the social, political

and economic conditions in the 1970's. The most important reason Bayram becomes such a person is the postfordist period he lived in. Money, commodity, and information spread unlimitedly, product and production changed constantly, the quality of labor and the labor force remained unstable and everyone was expected to be enterprising during this period. Bayram, on the other hand, had missed the fact that consumption was changing rapidly, that objects of desire were constantly renewed, and hooked all of his existence onto a 1974 Mercedes. Bayram as a member of a consumer society that attributed his existence to a car, and believed that with this car he would be able to gain a prestigious personality and for the sake of this he became alienated to his body and environment. He became insensitive, damaged in terms of his psychology and he lost his humanity. In order to be rid of his past victimization and get the privilege that he supposed he will have he accepted exploitation willingly, internalized the principles of his oppressor and committed humanity crime in terms of ethics. However, the purpose of the author was not to declare Bayram guilty; she made readers think about the material conditions which constructed humans. When these conditions are carefully considered, it was understood that Bayram was just one of the thousands of people created by capitalist relations and although he seemed guilty, the reader realized that he was a victim. To have one consider the conditions which made Bayram both guilty and a victim indicated that Ağaoğlu's aim was to interrogate this life, determine what makes such a life in Turkey and discuss the responsibility of people in this interrogation through literature.

Keywords: Adalet Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", Capitalism, Guilty, Victim

EXTENDED ABSTRACT

Adalet Ağaoğlu observed a taxi driver on a trip and his attention and love of his car surprised her. This became a creative moment for her. But, a taxi driver, as a character who devoted himself to a material object was very far away from her own life. Until that time, she had generally created intellectual and interrogative characters in her narratives. Now the idea she had was very different than the ones before. She decided to write about a man who was not aware of the capitalist system's traps and she wanted to show it through his relationship with his car. To realize this and represent his character realistically she went on the road and took notes. Finally, she published her novel called "Fikrimin İnce Gülü" in 1976.

The main character of the novel is Bayram who was a worker in Germany and the novel is about both the inner and physical journey he took. He was going back to his hometown for vacation. During the journey from the Kapıkule border gate to his village in Eskişehir, the novel focuses on Bayram's life and also the political, cultural, economic changes in Turkey are the background throughout this journey. This background provides a light to understand and evaluate Bayram correctly. At first look, Bayram was a selfish, insensitive, self-seeker, who to obtain his wishes and preserve his gains, denies solidarity, behaves rudely to others, and even loses his humanity. He seems guilty because of his attitude to events and other people. However, the author's purpose was not to declare Bayram as guilty but to make the readers think about material conditions that are constructing humans. When these conditions are carefully thought out, it is understood that Bayram was just one of the thousands of people created by capitalist relations and although he seemed guilty, it is realized that he was a victim. The conditions which made him both guilty and a victim indicates that Ağaoğlu's aim was to interrogate the life and what makes such a life in Turkey.

This questioning began in Bayram's childhood. Bayram was a child of the 1950's and at that time the Democratic Party promised it's voters material gains. The most fascinating promise

was a garish car. Poor Bayram who was always looked down on by others supposed that if he had such a car, he could be a respectable man. When he was young man, in order to realize his goal, he applied to unethical ways and became a worker in Germany. Then, he fell under the discipline of capital and that made him a total stranger to his body and his environment. In order to get rid of this past victimization and to get the privilege that he supposes he will, he accepted exploitation willingly, internalized the principles of the oppressor and committed humanity crimes in term of ethics.

Turkey in the 1970's was open to capitalism and became a consumer society fast. Money, commodity and information spread unlimitedly, product and production changed constantly, the quality of labor and the labor force remained unstable and everyone was expected to be enterprising in this postfordist period. This period also invaded people's life with commercials which were seen everywhere in the public sphere, in media and on the screens. People defined themselves by owning expensive objects as was expected with a capitalist system. The System created an illusion for people, it made them believe that if they bought and d, then they became special and privileged. Thousands of people worked hard in order to buy the goods of capitalism by believing that it also provided them with a personality admired by others. So, Bayram was not only person who had a Mercedes in Turkey in the 1970's. Factories were now in almost all areas of Turkey. On the surface, Turkey experienced an industrial development at that moment but Adalet Ağaoğlu tried to explain that this didn't not bring wealth equally, it just made room for new discrimination in the country. In this kind of society people, like Bayram, who were not aware of this reality, and strived to reach their impossible desires which were already determined by the system, lost their ethical values, solidarity, and the sincere and warm relations between them. The conditions constructed the people but also the people constructed the conditions. Unless they fought to change the conditions, they continued to be both guilty and a victim. Adalet Ağaoğlu made this point clear through her novel.

1. Giriş

Adalet Ağaoğlu, *Damla Damla Günler*'in I. cildinde 1974 yılında eşiyile Borçka-Murgul iş gezisi sırasında bindikleri taksinin şoförünün arabasına gösterdiği “çılgin özen” ve “titizlik”ten¹ bahseder. Adamın arabasına yönelik aşırı ilgisi, iltifatlar yağdırarak arabasıyla konuşup abartılı sevgi sözcükleri sarf etmesi ve titizlenerek onu sürekli kontrol etmesi yolculuğu uzatmış ve bu tutum Ağaoğlu için bir “üretken an”² tetiklemiştir: “Adamın arabasıyla ilişkisine bak; işte onun gözünün nuruyla yaz romanı. Üretken an buna derim ben! 1974, yıllık defterinin hemen bütün sayfalarını elyazısıyla roman kahramanlarım Bayram ile ‘Balkız’ına hasretmiş bulunmaktayım.”³ Hayatın yaratıcılığı doğrudan beslendiği, yaşamla yazmanın iç içe geçtiği bu an, sadece bir andan ibaret kalmamış, yazar konusunun kaynağına giderek yaşamı olabildiğince içeriden bir yerden yakalamak için çaba sarf etmiştir. “İlk romanımda montaj hâlinde uygun yerlere yapıştırı yapıştırıverdiğim yazılı ‘belgeler’ in canlısını romanın kendi hayat coğrafyasının içinden çıkaracağım.”⁴ diyerek bu niyetini açık bir biçimde ortaya koyan Ağaoğlu “yaşamdan romana” sürecini, romanının yaşanmışlığın sonrası olması durumunu şöyle özetler:

“Yazarın yarattığı roman kahramanı aynı yolu kat etmesi kadar keyifli bir yolculuk yokmuş meğer? Aramızdaki tek fark, kahramanın medarı iftiharını ‘gıcır Mercedes’in direksiyonunda, yaratıcısının ise Kapıkule-Sivrihisar arası döküntü bir yolcu otobüsünün ön sırasında, kucağında defteriyle oturuyor olması. (Aktarmalı seferim boyunca yol haritası çıkarıyordum. Tabii Bayram’ımın haritasını da. Arada dokunulmamış-bakire Balkız’ın ırzına memleketin nerelerinde nasıl geçilirse ‘iyi olur’u hesap ettim durdum.)”⁵

Sonuçta yoğun gözlem ve yollarda “Bayram” olarak bulunma hissini yakalayıp somutlaştırmaya, deneyimi gerçeğe en uygun biçimde temsil etmeye dayalı bu süreç 1976’da “*Fikrimin İnce Gülü*” adıyla yaşamdan kurmacaya dönüşür. Bu romanda Ağaoğlu hem türsel olarak yeni bir deneme yapar⁶ hem de bir önceki romanı *Ölmeye Yatmak* ve oyunlarında genelde karşılaştığımız kurulu düzenle, dayatılan rollerle çatışma yaşayan aydın kişiler yerine merkeze meseleleri kavrayış açısından kendisine fazlasıyla uzak hatta tam zıttı bir karakter olan Bayram’ı alır.⁷ Elinde not defteriyle yoğun bir gözlem yapmasının nedeni de bu uzaklığı yakın hâle getirmek, kendisinden bu derece farklı bir karakterin bilincini aktarıp gerçekçi yapaylığa düşmemek, inandırıcılığı sağlamak, sahiciliği yakalayıp temsili olabildiğince gerçekçi

1 Adalet Ağaoğlu, *Damla Damla Günler* (İstanbul: Alkım, 2004), 1: 260.

2 Ağaoğlu, *Damla Damla Günler*; 261.

3 Ağaoğlu, *Damla Damla Günler*; 260.

4 Ağaoğlu, *Damla Damla Günler*; 261.

5 Ağaoğlu, *Damla Damla Günler*; 261-262.

6 Ağaoğlu romanıyla türsel anlamda daha önce denenmemiş, bir ilk roman yazdığını öne sürer: “Bu bir yol romanı. Bilebildiğim kadar, bizde bundan önce baştan sona karayolunda, tekerlekler üstünde geçen bir roman örneği yok. Yabancı edebiyatta *Gece Uçuşu*’nu saymazsak. Sayma çünkü, o da zaten karayolunda seyreden bir şey değil.” (Ağaoğlu, *Damla Damla Günler*; 261.)

7 Bu benzerliği şu şekilde ifade eder: “*Fikrimin İnce Gülü*’ romanı gibi bende olmayan, olmadığını sandığım yerden fişkırdı.” (Ağaoğlu, *Damla Damla Günler*; 270.)

kılmaktır. Roman, geriye dönüşlerle uzun bir zaman dilimini bu zamanın yapılandığı bir karakter üzerinden temsil etme çabasındadır. 70’li yıllarda Almanya’ya çalışmaya giden ve üç yılın ardından yaz tatili için tüm parasını yatırarak aldığı 1974 model Mercedes’iyle köyü Ballıhisar’a dönen Bayram’ın yolculuğunu anlatan ve sürekli yolda geçen anlatı boyunca okur, Bayram’la birlikte Kapıkule sınır kapısından Eskişehir’in Ballıhisar köyüne dek 70’li yılların Türkiye’sinde yollarda olur ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal şartlara tanıklık eder. Bu uzun yol aynı zamanda Bayram’ın iç dünyasına da açılıp onun çocukluğuna da uğradığından okur, 50’li yıllarda da gezer, o dönemin sosyopolitik atmosferini de solur ve ülkenin geçirdiği değişimi gözlemler. Yolculuğun bir başka durağı Bayram’ın askerlik yılları olur, burada da okur militarizmin sert yüzüyle karşılaşır. Çok duraklı bu zengin yolculuk aslında uğradığı duraklarla kurmacadan yaşama gitmenin, yaşamı o yaşam yapan koşulları sorgulamanın aracına dönüşür; Bayram üzerinden Bayram’ı yaratan tarihsel ve toplumsal inşa sürecini görünür kılma çabasına girer. Paranın, malın ve enformasyonun sınırsızca aktığı, ürünün, üretimin sürekli değiştiği, işin niteliğinin ve iş gücünün sabit kalmadığı, bu anlamda güvencesiz, herkesten kendi kendisinin girişimcisi gibi davranmasını bekleyen, finansın kamusal alanları, medyayı ve ekranları kuşatan reklamlarıyla ve enformasyon akışıyla insanların hayatını istila ettiği postfordist bir dönemde⁸ Bayram’ın biricik ve tekmiş gibi görünen deneyiminin –elbette geçmiş yaşamdaki bireysel deneyimlerin de kişinin şimdisini ve geleceğini şekillendirmedeki payını yadsımadan–⁹ ekonomik, politik ve kültürel düzen tarafından üretilmiş, söz konusu düzeni içselleştirmiş her bir bireyin aslında potansiyel Bayram olduğunu, düzenin ve dönemin Bayramlar yarattığını öne sürer.

Bayram’ın bir dönemin insanının inşasını anlamada kilit bir role sahip bireysel deneyimi, tüm anlatılanlara eleştirel bir mesafe alarak bakabilen okur için onu hem çok kızılan hem de acınası bir karaktere dönüştürür. O hem suçludur hem kurban. Bayram, kayıtlara geçmiş hiçbir suç işlemez ama bilinçli olarak yaptığı pek çok eylem birçok durumda onun insanlık suçu işlediğini gösterir. Ancak Bayram’ı suçlu gören de ama aynı zamanda onu kurban eden de sosyoekonomik koşullardır; daha net bir ifadeyle kapitalist ilişkiler ağının artık hayatın

8 Burada postfordizme dair verilen bu düşünceler şu kitaptan derlenmiştir: Ali Artun (Der.) *Sanat Emeği: Kültür İşçileri ve Prekarite*, çev. Elçin Gen, Sibel Yardımcı Özge Çelik, Nursu Öрге, Esin Soğancılar, Zeynep Baransel (İstanbul: İletişim, 2014), 14-17.

9 Bu konu için Alphan Akgül’ün “Yıpranan Nesne, Kaybolan Benlik: Fikrimin İnce Gülü Üzerine Psikanalitik Bir İnceleme” başlıklı makalesine bakılabilir. Akgül makalesinde Bayram’ın ruhsal gelişimi sırasında yaşadığı travmatik yaşantıları çözümleyerek onun psikolojik profiline odaklanır: Alphan Akgül, “Yıpranan Nesne, Kaybolan Benlik: *Fikrimin İnce Gülü* Üzerine Psikanalitik Bir İnceleme”, *Monograf* 5 (2016), 151-171.

temel belirleyeni olmasıdır. İnsani değerlerini yitirirken Bayram'ın suçlu ve kurban¹⁰ olma durumunu eş zamanlı deneyimlemesi bu makalenin odağına alınacak ve makale boyunca aslında suçlunun egemenlerce dayatılan sistem olup bu suçu kişilere nasıl yüklediği, onları nasıl esir aldığı, suçlu gibi gösterilenin/görülenin aslında nasıl kurban edildiği tartışmaya açılacaktır. Bunun sonucunda da Bayram merkezli bu tarz bir sorgulamayla edebiyatın insanı çevreleyen koşulları yeniden düşündürmedeki rolüne dikkat çekilecektir.

2. Kurbanlıktan Kurtulmanın Yolu: Arzuyla Tanışma

Bayram'ın vicdan hesaplaşması yaptığı her durumda kendi davranışlarını aklama, kabahati hep karşı tarafa yükleme, hiç de haklı bulunmayacak gerekçeler üretme, sorumluluk almama eğiliminde olduğu, uzun bir süre bir öz eleştiri yapmadığı ya da aydınlanma anı yaşamadığı geçmişinden bugüne dek süren içsel yolculuğundaki rotayı belirleyen en önemli olay çocukluğundaki tanıklığıdır. Bayram henüz 5 6 yaşlarındayken köylerine ilk kez bir milletvekili uğramış ve Demokrat Parti'nin bu adayı Bayram'ın o zamana dek hiç görmediği bir saygınlıkla karşılanmıştır. Bayram ise vekilin arabası karşısında âdeta büyülenmiştir:

“Bayram'ın titremesi artmıştı. Neden sonra altını ıslattığını anladı. Kurunmak için, yok belki de bacakları kendini taşıyamaz olduğundan, toprağa oturuverdi. Gözlerini, toza bulanmış şeytan arabasından artık hiç ayırmadan... Böyle bir aracın, içinde taşıdığı insana ne büyük bir saygınlık verdiğini sezinledi. Şaşkınlıklarından silkinen herkes, gelip gelip adamın eline sarılıyor. Öpüyorlar o eli. Bayram, Kandil, Ramazan falan değilse köyde kimsenin elinin bu kadar çok kişi tarafından öpüldüğünü bilmiyor. Kahvede oturan kim varsa ayağa fırlamıştır. Yerlerini adama vermek için yarış ediyorlar. Rüstem Dede bile oturduğu peykeden titreyerek kalkmış, koltuk değneğine yaslanıp kıyıya çekilmiştir.”¹¹

Bayram daha o zaman bellemiştir: Kamusal alanda görünür olmanın, “Ben de varım.” demenin yolu hayranlık uyandıracak bir şeye sahip olmaktan geçer. Hayranlık uyandıranın ne olduğunu belirleyen ise maddi bir varlığa, herkesin kolaylıkla edinemeyeceği, ayırt edici bir nesneye sahip olmaktır: Araba. Araba, hem tutkulu bir sahiplenme sunan hem de prestiji sağlayan bir nesnedir. Hız yapabilmeyen verdiği üstünlükle, hem kişinin öznel dünyasını

10 İmran Gür, “Öznenin Öteki Kişilik Problemi, Aslı Erdoğan'da Suç ve Suç Ortaklığı Kavramı” başlıklı makalesinde postmodern öznenin kendi özbenliğine ötekileşme sürecinden bahseder. Bu ötekileştirmeyi öznenin tek seçenekli bir tarihsel bilinçle bilinçlenmesi yaratır ve özne kendi bilincini terk edip tarih bilincinin sesine döner, bu da ötekileşmiş bilincinin öznenin kendi özbilincinin yerine geçmesine neden olur. Bu durumda özne hem öldürülmüş hem öldürmüş olandır. Böyle bir yaşamda intihar, cinayet, kurban, katil, maktul ve cellat ayrılır çünkü kendi bilincini öldüren kaynaktan beslenen özne kendi celladını savunan ötekileşmiş bir bilince döner, *Turkish Studies* 8/13 (2013), 967-986. Bu makale boyunca Bayram'ın kurban konumu da aslında biraz Gür'ün anlattığı gibidir; Bayram oluşturulmuş bir tarih bilinci yüzünden, bu tarih bilincini oluşturanın kendisi de olduğunun farkında olmadığından kendi bilincine ötekileşmiş, özbenliğini ötekileştirmiş, bu ötekileştirme sürecini üreten tarihsel koşulları gör(e)mediğinden hem suçlu hem kurban olmuştur.

11 Adalet Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*” (İstanbul: Everest, 2017), 149-150.

koruduğu, hem de dışarıdaki dünyayı kendi sınırlarına çekebilmesiyle büyüleyici bir aygıttır.¹² Bir Mercedes'e sahip olunca Bayram tam da bunu yaşayacaktır. Veli'nin karısına göre "bokrengi", Kapıkule'nin Nuran Hanım'ına göre "sidikrengi", Vedat'a göre "hardalrengi", Türk Petrol'ün sürücüsüne göre "altınrengi"¹³ ona göre ise, çok daha güzel bir renk, balrengi olan bir Mercedes sahibi olacak; böylelikle gösterişçi, dikkat çekme isteğiyle dolu bir insan olduğunu belli eden renk tercihiyle arabaya kendi kişiliğinden, özneliğinden bir şey katarak onu kişiselleştirecek, arabasındayken iç dünyasını ona açacak, onu öznel dünyasının merkezi yapacak diğer yandan da yaşadığı dönemde büyük bir saygınlık kaynağı kabul edilen bu büyülü araç sayesinde dışarıya sunmak istediği bir kişisellik yaratarak diğerlerinden ayrılacaktır.

Zaten Demokrat Parti adayı da köy halkını bu nesnenin büyüsünden faydalanarak tavlamağa ister: "İş mi, iş. Para mı, para. Bize oy vermek, kendinize oy vermektir! Bize oy verene traktör, bize oy verene kamyon, bize oy verene işte bundan güzel bir araba! Sefaletle paydos!"¹⁴ Yaşadıkları "sefalet" in Demokrat Parti'ye oy verdikleri takdirde ortadan kalkacağını öne süren köy halkına yönelik bu seslenişte aslında milletvekili adayı, toplu bir refaha ermekten bahsetmez, bir çıkar ilişkisini açık eder: Partilerine oy verenlere para, traktör, kamyon, araba gibi kendi bireysel hayatlarını "kurtarabilecek" çözümler sunar. Vaat edilenler sadece maddi bir sefaleti gidermekle kalmayacak, tıpkı o an o milletvekili adayının yaşadığı gibi, kişiyi görkemli bir görünüşle, gösterişli bir benlik sunumuyla yaldızlı bir paket içinde topluma sunacak; yaldızlı olduğu oranda bakılmaya değer, ilgiye mazhar ve saygınlığı –ki bunun ahlaki doğruculuktan, kamu yararını, ortak iyiyi gözetmekten kaynaklanan bir saygınlık olmadığı açıktır– hak eder kılacaktır. Söz konusu paketi elde edebilmenin ise yegâne yolu vardır: paraya sahip olabilmek. Bayram böylece neden yoksun olduğunu daha çocuk yaşta anlamıştır, o, parasız ve sefil biridir, bu şekilde kalırsa horlanacak, küçümsecek ve ezilecektir. Köyün "incegül", "deloğlan", "bokböceği", "ayranı yok içemeye", "kediboku" Bayram'ı ancak arabası olursa bu durumu tersine çevirebileceğine, horlayan, küçümseyen ve ezen olabileceğine inanır. Onun istediği eşitlenmek değil, iktidarı ele geçirmektir. Diğerlerine karşı ezici bir iktidarı olursa alay edilen olmayı engelleyebileceğini, öz güvenini artırabileceğini, yoksun öteki karşısında yükselebileceğini umar. "Ballıhisar'ın Ballıhisarlı'dan çok küfür yemiş, onları ardından kendine çok güldürmüş Bayram"ını¹⁵ silip yerine saygın bir Bayram'ı fiyakalı bir arabayla inşa edebileceği yanılığısı içindedir:

"(...) kahvede çenesi düşük herkesi susturmak. Herkese, önünde kasket çıkarttırmak. Herkesi, Cemal'i, Âdem'i, hepsini kendine karşı saygılı görmek... (...) Yoo, isteseler de istemeseler de beni övmek zorundalar artık. Artık 'İncegül Bayram', 'kediboku', 'deloğlan' bitti. Yok. Tarihe gömüldü. Bu Bayram var işte artık."¹⁶

12 Jean Baudrillard, *Nesnel Sistemleri*, çev. Oğuz Adanır, Aslı Karamollaoğlu (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010), 83.

13 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 94.

14 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 151.

15 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 77.

16 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 273.

Alıntıdan da anlaşıldığı üzere, Bayram'ın dünyasında arabanın anlamı saygılıktan da ötedir; Bayram için bu anlam daha varoluşsal bir duruma doğru genişlemiştir. Fiyakalı bir arabanın sahibi olmak onun için oyunda kalabilmek, boyun eğmemek demektir. "Cipleri, traktörleri göre göre, ben taa o zamanlardan koydum aklıma ki, beni de kurtarsa kurtarsa bir taksi kurtarır. Bir bu hevesim oldu, başka hiç (...) Kurbanlık koyun muyum? Silkelendim, doğrudum."¹⁷ diyen Bayram, araba sayesinde kedine diğerlerinin gözünde bir varlık, bir kişilik kazandırabileceğini, "kurtuluş"a erebileceğini, "kurban" olmayı reddedebileceğini düşünür. Kurban olmama uğruna da ahlaki değerlerini ve aslında farkında olmasa da kendisini bile feda etmeye hazırdır ve bu uğurda hayatı boyunca büyük bedensel ve ruhsal bedeller ödeyeceğinin bilincinde değildir.

3. Kurban Olmamak İçin Feda Edilenler: İnsani Zemini Yitirme

Silkelenip doğrulan Bayram sadece parası olursa böyle bir arabaya sahip olabileceğinin farkındadır. Onun arzu nesnesine ulaşması için öncelikle para kazanması gerekir. Modern kapitalist dünyada ise para arzusu bütün gerçek insan ihtiyaçlarının yerini alarak insan doğasını yoksullaştırır. Bir soyutlama olan homo economicus insan doğasının somut bütünlüğü yerine konulduğunda insan; insan olmaktan uzaklaşarak kendi bedeniyle, duyguları ve haz ilkesiyle ilişkisini yitirir. İnsanlıktan uzak bir insan doğası da soğukkanlı, hesapçı, ekonomik, kuru bir zihin, uzak bir bilinç üretir.¹⁸ Bayram da arzu nesnesi olan arabaya ulaşabilmek adına her türlü insani vasfını kaybeder. Köyde kalır, dünyayı Ballıhisar'dan ibaret kılarca paraya kavuşamayacağını düşünür. En başta, "Bölünmeyelim. Buncacık tarla da bölünürse, geri kalanı artık hiç işe yaramaz, hiç doyurmaz"¹⁹ diyerek tarladaki payını satmasını onaylamayan, kendisini büyüten amcası ve çocuklarını mağdur etmekte hiçbir beis görmez. Almanya'ya gitmeden önce kendisine çok yardımı dokunan arkadaşının minibüsünü sık sık çalıştığı tamirhaneye getirmesi, onda patronunun bu durumdan memnun olmayacağı hissini uyandırdığından patronuna arkadaşını kovmasını, kendisinin bundan alınmayacağını söyler. Baş koyduğu yolda ona engel teşkil edebilecek, hedefine ulaşmaktan kendisini alıkoyabilecek farz ettiği akraba, arkadaş, sevgili, her kim varsa harcamaya hazırdır. Kazanacağı garanti olsa sırf biraz daha fazla para alabilmek umuduyla ustam dediği, kendisine işi öğreten patronunu dava etmeyi bile aklından geçirir. Para arzusunun kölesi olan insan gerçek ihtiyacı olan sevgiyi doğasından uzaklaştırdığı için bu arzunun kölesi hâline gelmiş Bayram da kendisini gerçekten seven Kezban'ı bile daha çok paraya kavuşma yolunda ayak bağı olarak gördüğünden terk eder. Baş koyduğu yolda Bayram giderek her davranışının sonuçlarını hesaplayan, attığı her adımın ona ne kazandırıp ne kaybettireceğini düşünen birine dönüşmüştür. Bir keresinde Kezban'la buluştuğunda ona simit almayı aklından geçirse de kadının yarın baklava börek isteyeceğini, "yeni yakınlıklar"²⁰ bekleyeceğini varsayarak bundan bile vazgeçer. İnsani bağlardan, temastan

17 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 108.

18 Norman Brown, *Ölüme Karşı Hayat*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı, 1996), 255.

19 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 210.

20 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 156.

uzak, ailesiyle görüşmeyen, arkadaş edinmeyen, sadece kendi küçük çıkarlarına fazlasıyla düşkün biri olduğundan seveni de bulunmayan Bayram'ın para kazanma arzusu onu öylesine ele geçirmiştir ki başkalarının hayatlarıyla oynamaktan, hatta bu uğurda suça bulaşmaktan bile çekinmez bir psikolojiye bürünür. Öyle ki kendi köyünden bir kişinin raporunu rüşvetle çürük şeklinde değiştirerek onun yerine Almanya'ya kendisi gider. Küçük hesapçılığı, sadece kendi çıkarını düşünme, çıkarlarına ters düşen her durumu engelleme isteği her an kafasının içinde ona öğütler verir hâle gelmiştir. Almanya'ya geldiğinde tüm ihanetlerine rağmen ona abilik yapmış amcasının oğlu Remzi abisi de dahil olmak üzere çeşit çeşit hesapların korkusuyla adresini memleketindekilerden gizler. Sıcaklık ve samimiyet üstüne temelli her türlü bağdan kendisini uzaklaştıran Bayram için çıkarsız bir ilişki biçimi yoktur. Almanların yolda düşene başını çevirip bakmadıklarını söyleyen işçi Yaşar'a "Onlar seni kor geçerse, sen de onları kor geçersin, daha iyi ya..."²¹ şeklindeki söylemi de gösterir ki Bayram sadece kendi yararı için yaşayan birine dönüşmüş, her türlü dayanışmayı kendisinden de destek beklenebileceği ihtimalini içerdiği için reddeden bir tavrı benimsemiştir.

Bayram'ın hissizleşmesi, insanlıktan uzaklaşarak başkalarının ayağını kaydırması fabrikaya girip para kazanmaya başladığında da devam eder. O, çalıştığı fabrikada daha yüksek maaşlı bölüme geçmek için kendisine yardım eden Portekizlinin işini kaybetmesine neden olur. Onun sorgulamadan bağımlı olduğu tek bir arzusu vardır: para. Bu arzu ise kendisine bağımlı kıldığı kişiden sürekli daha fazlasını talep eder. "Her yıl neye, hangi model arabaya nişan alsın; yılboyu kendini o model içinde görmeye heveslendirirse, daha modele yaklaşmasına bin mark kala yeni bir model araba geliyor."²² Yani kapitalist tüketim toplumunda sürekli bir üst model araba dolaşıma girer ve her üst model tüketiciden bir öncekinden daha yüksek bir meblağa talep eder. İnsanlar ise yalnızca bir şeyden yoksun olduklarına inandırıldıkları zaman, kapitalist ekonominin talep ettiğini daima artan oranda tüketime ve üretime ikna olabilirler.²³ Bayram zaten neden yoksun olduğuna çoktan inanmış/inandırılmıştır. Hâl böyle olunca onun hep daha çok çalışması, aslında kendisinin sandığı ama çoktan kapitalist toplum tarafından belirlenmiş arzusuna ulaşma yolunda ahlaki hiçbir değer tanımadan ilerlemesi elzem olur. Bu da onu giderek insani özden daha da uzaklaştırır.

İnsanlıktan ne kadar çok uzaklaştığının en somut örneği ise arzu nesnesine bir zarar gelmesin diye eşyalarının bir kısmını arabaya yüklemeyi kabul etmemesi, çocuklarını da yeni kılıfa tükürür, sümük bulaştırır, kapıları ayaklarıyla, camları elleriyle çizip kirletir²⁴ gerekçesiyle almaması, kendisine Almanya'da evlerini açan tek kişi olan Veli ve ailesinin kaza yaptıklarını görmesine rağmen yolda durmamasıdır. Veli'nin kaza yaptığını görünce;

21 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 215.

22 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 50.

23 Eugene Holland, *W. Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipus'u: Şizoanalize Giriş*, çev. Ali Utku, Mukadder Erkam (İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2007), 151-152.

24 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 10.

"Suç bende değil. Ben söyledim ona. Yükleme bu kadar, dedim. Kaldırılmaz bu araba. Arabaya yazık... (...) Öldüler mi? Hepsi mi? Ağır yaralıdırlar. Nereye kaldırdılar ki? Bilsem, dönerim. Bilmiyorum... De ki, gidip baktım. Neye yarar? Çok da geride kaldılar... Dönsem... Dönmesine dönerim de, ölü, yaralı... Hepsi üstüme kalırsa?..."²⁵

şeklinde tepki veren, "Ford'u almasaydı, o işçilerin akıllarının olimpiyatlarda olduğu yıllarda yapılan pazartesi arabalarından"²⁶ diyerek arkadaşını suçlayan, vicdanını aklamaya çalışan Bayram, yolda başka bir kazaya daha rastlar. Şarap Festivali'ne giden yolcuları taşıyan otobüs devrildiğinde o yolcuları az önce bir hendeğe saçılmış patateslerle hemen aynı düzeye indiriverirken²⁷ de gayet rahattır çünkü onun tüm konsantrasyonu herhangi bir araçla çarpışmadan Balkız'ı sağ salim köyüne götürmek üzerinedir. Bayram arzusunun bu denli kölesi hâline gelmiş, mekanikleşmiş, empati duygusunu ve vicdanını yitirmiştir. "İşin yolunda gitsin istiyorsan, hiç dönüp arkana bakmayacaksın. Kendi adına bir yararı yok mu, tökezleyeni olduğu yerde bırakacaksın. Atları niye vururlar, de bakalım? Ayak bağı olmasın diye. Boşuna arpa yemesin diye."²⁸ şeklindeki düşünceleri arzusunun çekim gücüyle onun ne denli körleştiğini, benmerkezci olduğunu, çıkarına uymayan hiçbir durumla, hiç kimseye duygudaşlık yapmayacağını, başkasının acısına ortak olmayacağını açıkça gözler önüne serer. Bayram, sahtecilik yaparak Almanya'ya gitmesini engellediği İbrahim'e de iç dünyasında şu şekilde yer verir:

"İbrahim bu enezeliğiyle Alamanya'da ne iş görebilirdi? Ne işe yarardı oralarda? İki günde geri döndürürlerdi alimallah onu. (...) Yani İbrahim, şu hayatta benim çektiklerim... Sen bunları çekmedin birader. Sen hep köyünde, babanın dizinin dibinde... (...) Hem canım... İş bilenin, kılıç kuşananın... Ben gözümü açtım, sıranı kaptım."²⁹

Gruen, bir zamanlar yaşadığı kurban durumunun oluşturduğu yaraları bastırmaya kalktığında kişinin başkalarının acısını hissetme yeteneğini kaybettiğini belirtir. Bu durumda kendine odaklanan insan sadece, Bayram örneğinde olduğu gibi, kendine acı ve bu da beraberinde bir özseverlik getirir.³⁰ Alıntılanan tüm bu parçalarda söz konusu durum Bayram üzerinden net bir şekilde gözlemlenebilir. Ancak Bayram kendi suçunu bastırmaya, kendisini aklamaya çalışsa da asıl suçlu olandır. Ama o daima kendi suçunu inkâr etme eğilimindedir. İnkâr ettiği söz konusu suçları Veli'nin ya da İbrahim'in ya da başka insanların başarısızlığına, ihmalkârlığına bağlamak onun merhamet duygusunu köreltir, kendi haklılığını ispatlamanın bir yolu hâline gelir. Kendisiyle, geçmişiyse, ona acı veren koşullarla gerçek anlamda bir yüzleşme yaşamaktan

25 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 114-115.

26 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 118.

27 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 129.

28 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 164-165.

29 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 224-225.

30 Arno Gruen, *Empatinin Yitimi: Kayıtsızlık Politikası Üzerine*, çev. İlknur İgan (İstanbul: Çitlembik Yayınları, 2006), 40.

kaçması onun başkalarının acısını da görmezden gelmesinin, sürekli güce yaslanmasının, o güce yaslananların ancak “başarılı” olabileceğine, diğerlerinin “kaybetmeye” mahkûm olduğuna inanmasının yolunu açarak Bayram’da vicdan yitimine neden olur.

Bayram’ın askerlik deneyimi de iktidarla özdeşleşip insani zeminden nasıl uzaklaştığının bir başka örneği olarak düşünülebilir.³¹ Askerliğini yaparken tutuklanan bir delikanlıyı hatırlayan Bayram;

“Asker de olsan siyasi olabiliyorsun. Aman Bayram, gözünü aç. Bulaşayım deme bi bokluğa. (...) Kalmış şurda bikaç ayın. Göze girmeye bak. Sıyrııl, usulca çık belanın göbeğinden. (...) Yatağında kim, neden söz ederse etsin, duyma. Konuşma. Tuzağa düşürtme kendini. (...) Sağır ve samut olacaksın. Karışma, sana ne?”³²

şeklinde düşünerek önce kendini korumaya alır ama sonra sadece bununla da yetinmez. Kendisiyle konuşmak isteyen tutuklu yedek subayı, göze girme isteğiyle üsteğmene şikâyet edip delikanlının dayak yemesine sebebiyet verir. Ancak bu kadarla da kalmaz. İlk başta askerî araçlarda delikanlıların elleri kolları bağlyken bile dipçiklenmelerinde bir kancıklık³³ bulan Bayram giderek bu durumu kanıksamış hatta o da Bismil’de tutuklanan garibanın birinin böğrüne vurmuştur. Anlatıcı Bayram’ın bu sürecini çok iyi bir ifadeyle özetler:

“Tanıklığa alıştıkça bu çorbaya kendinden de biraz tuz katmak. Tatmak. Öğrenmek. Kanıksamak. Bu, ardından kanıksanmış olana özlemi de getiriyor olsa gerek. Dadanmayı. Tiksinilen bir ilaç, sürekli alındığında, bir gövdenin kanını, hücrelerini nasıl tutsak edebilirse, öyle. (...) Alışmak denilen zehir. Acı çektirmeye acı çekmekten daha mı kolay alışıılır?”³⁴

Önceleri acımasız bulduğu, tedirginlikle karşıladığı, etkisiz hâle getirilmiş gençlere uygulanan şiddet karşısında şiddete maruz kalanların acısına kayıtsız kalmış, sorumluluk, ses çıkarma gibi seçenekleri kendine gelecek muhtemel zararların korkusuyla hiç düşünmemiş, ilerleyen zamanlarda ise kendisi de komutanları tarafından fiziksel ve psikolojik şiddet görmesine rağmen acı çekenden tamamen uzaklaşıp acıyı çektiren muktedirin tarafına geçmiştir. Ezenin kurduğu egemen yapıyla uyumlu ezilenler ezeni benimser, onun tavrını içselleştirir.³⁵ Kimliklerini iktidarla ve onun sembolleriyle özdeşleştiren bu tarz bireyler, Gruen’in dediği gibi, “insan oluşlarının zeminini yitirirler ve böylece kendilerini algılayış biçimleri, güce dayalı

31 Askerlikte kapitalist bir ilişki yoktur, finansal bir kazanç hedeflenmemiştir ama Lordon’un bakış açısıyla değerlendirildiğinde orada da tıpkı kapitalizmde olduğu gibi tahakküm ilişkisi kurulur. Kapitalizmde yöntem parayken askerî ilişkilerde şiddet olur. En genel anlamda hizmete alınanların etkiye gücünü seferber edip kendi girişiminin hizmetine sokmasını sağlayan ilişki patronluktur (22). Bu bağlamda askerdeki ast üst ilişkisinin kapitalizmdeki ezen ezilen ilişkisinden farkı olmadığı, en azından Adalet Ağaoğlu’nun romanında bu ilişkiyi söz konusu bakış açısıyla ele aldığı iddia edilebilir.

32 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 75.

33 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 262.

34 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 263.

35 Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi*, çev. Dilek Hattatoğlu (İstanbul: Ayrıntı, 2006), 25.

bir toplumsal sistemin sürekliliğini sağlamaya hizmet eder hâle gelir. Kısırdöngü başlar.³⁶ Bu kısırdöngü Bayram üzerinden çok net bir şekilde tüm roman boyunca izlenebilir. Bayram, görüldüğü üzere, çıkarına işleyeceğini düşündüğü her durumda gücünün, iktidarın yanında yer alır; vicdanını bir kenara bırakarak sürekli bir biçimde merhametten, empatiden uzaklaşır. Onun insanlığı, diğerleriyle nadiren kurduğu anlık sıcak ilişkiler, sadece kendisini de iktidar konumuna yükselten bir tutumla karşılaştığında su yüzüne çıkar. Bir otoparkçının Mercedes'ine beğeniyle bakışını görüp ona "bey" diye hitap ettiğini duyunca " 'Beyim' diyen ağzına kurban olsun bu Bayram. İşte ben insanlıktan bunu anlar, bunu bilirim..."³⁷ diyen Bayram, aynı kişinin kendisine yönelik ilgisini kesip görmemişliğini eleştirdiğinde "Bununki de iş değil, köpeklik. Tam kendine layığı bulmuş işte. Bizim taksilerimizin önünden ardından havlayıp duracak böyle. Bin beter ol!"³⁸ sözlerini sarf edecek kadar acımasızlaşır. Ona kurban olduğu günleri hatırlatan her bir bakış, her bir söz, her bir tutum karşısında o kurban psikolojisini üstünden atmak uğruna kurban etmeye hazır hâle gelir. Çocuklukta ve askerlikte yaşadığı eziklik duygusunu, zayıf hissetme hâlini, bunların ruhunda açtığı hasarları yadsımak adına başkalarına kötü ve kaba davranmaktan, yakınlarına dahi duyarsız ve acımasızca muamele etmekten başka bir yol izlemez.

4. Arzunun Yabancılaştırdıkları

Bayram sadece çevresine karşı duyarsızlaşmakla kalmamış, kendi bedenine karşı da yabancılaşmıştır. Boş olan her dakikasını Mercedes'i alabilmek için harcayan, durmadan iş saatlerini çoğaltan Bayram, bu uğurda tabiri caizse yememiş, içmemiş, "kendisi için ayrılmış tek saati olmayan"³⁹ bir son üç yıl geçirmiştir: "İlle bu son üç yıl; fenik fenik, mark mark biriktirilmiş, yalnız bu Mercedes için biriktirilmiş. Bir kadınla yatılmışsa, o kadına bir Coca-Cola bile içirmeden yatılmıştır."⁴⁰ Arzusunu ele geçirme adına sistemin talep ettiği üzere sermayenin disiplini altına giren Bayram, bunun sonucu olarak bedeniyle ilişkisini yitirmiştir. Otuzunu yeni aşmış Bayram son üç yılda ne kadar yaşlandığını bile fark edemeyecek kadar bedeninden uzaklaşmıştır. Yüzüne dahi bakmaya vakit bulamayan Bayram, yolda kendisiyle yarışa giren kamyonetin sürücüsünden dolayı sık sık baktığı aynada şu manzarayla karşılaşır:

"Orda, bu Mercedes'in içine daha çok yaraşacağını sandığı, bir zaman öncesinin tutkulu bakışlı, kıvılcımlı, esmer delikanlısını görmeyi umuyor. Nerde? Aşağı doğru damar damar sarkan yanakları, sağ gözünün altındaki yanık izi, derine kaçmış gözleri, sarı-kara yüzünde cansız, mat, sigara isi bir kırıcılıkla uzayıvermiş sakallarıyla; ağzını açtıkça, sol üstten ikisinin eksikliği hemen görünen dişleriyle."⁴¹

36 Gruen, *Empatinin Yitimi: Kayıtsızlık Politikası Üzerine*, 14.

37 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 61.

38 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 63.

39 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 21.

40 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 21.

41 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 8-9.

Kapitalizmin sonucu olarak kendisine, çevresine, doğaya yabancılaşan, sistemin egemen üreticilerinin belirlediği arzuya ulaşır özgürleşeceğini düşünürken daha da köleleştiğinin farkına varamayan Bayram köklerini, özünü yitirmiş, özbenliğine yabancılaşmış, mekanik bir hâle gelmiştir. Bu mekanikleşme, onu emeğine yabancılaştıran fabrika ortamıyla sınırlı değildir. Kapitalizmin neden olduğu yabancılaşma hayatın her noktasına nüfuz etmiş, insanı ruhsuz bir makineye dönüştürmüştür:

“Her an ayağı frende, ama her an da hep aynı hızda olmak. Her an durmaya hazır bulunmak, ama asla durmamak. Hep akmak. Hep gitmek. Hiç hızdan düşmemek Bayram, montaj hattından daha amansız, daha hoşgörüsüz bir yer ve durumda bulabileceğini hiç aklına getirmemişti. Orda hep makinesin. Herkes makine. Her şey makine. Burada hem makine, hem insan olmak...”⁴²

Makineleşen Bayram insan olmayı artık beceremez hâle gelir zira yolda çok yaşlı bir adam yüzünü kaldırıp ona el salladığında, Bayram, adama gülümsemek, selamına karşılık vermek, yaşlı bir köylüye böyle bir “selam cömertliğinde”⁴³ bulunmak için bile hiçbir istek duymaz. Burada söz konusu olan davranışların mekanikleşmesinden çok, sistemin kişiyi makine soğukluğunda, davranışlarının mekanikleştiğinin bile farkına varamayan, yalnızca hedefe kilitlenmiş bir insana dönüştürmüş olduğu gerçeğidir.

Bayram bedeninin genç bir insanın bedeni olmaktan çıktığını, ruhunun insani özü yitirdiğini iş saatlerini durmadan Mercedes alabilmek için çoğaltırken fark edemez hâle gelmiştir çünkü kapitalist sistem ona büyük hazzı sürekli fısıldar: “O Mercedes senin olacak, ha gayret!” Bu vaat, çalışmanın verdiği zahmetleri fazlasıyla telafi eder. Lordon’a göre kapitalist sistem aslında duygusal bir köleliğe dayanır. “Efendiye itaat ederim, çünkü bu efendi, sevdiğim ve bana sevinç veren lütufların hayalî (ya da gerçek) nedenidir.”⁴⁴ düşüncesi sistem tarafından köleleştirilmiş olanlarca içselleştirilir. Sömürü duygusal hayatla beslenir. Bu bağlamda denebilir ki Bayram da aslında tüm hesapçılığın rağmen duygularının kölesi olmuştur, aklı ve bilinci bir kenara bırakarak “efendisinin lütfü” olan arabası Balkız’la yoğun bir duygusal ilişki hatta âdeti aşk yaşamaktadır. Sistemin belirlediği arzuya ulaşma onda büyük bir haz uyandırırken insan doğasından kaynaklanan küçük hazları ise öldürmüştür: “Coca-Cola bile içirmeden” yatılan kadınlarla yaşadığı ya da Solmaz gibi sadece cinsellikten ibaret ilişkileri onun için haz veren ilişkilerden daha çok yine kurbanlık ekseninde düşünülmesi gereken ilişkiler olarak belirir. Onda cinsel ilişki hazdan öte bir anlama işaret eder. Bu tarz bir ilişki sayesinde “erkeklik” ispatıyla yine gücünü gösterdiğini, “kurbanlık koyun” olmadığını, ondan esirgenen iktidara bu şekilde sahip olabileceğini düşünür. Arabalı vapurda karşılaştığı Ayfer’le olan ilişkisi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Mercedes’li bir erkek olmanın verdiği üstünlüğün Ayfer’le

42 Ağaoğlu, “Fikrimin İnce Gülü”, 124.

43 Ağaoğlu, “Fikrimin İnce Gülü”, 105.

44 Frederic Lordon, *Kapitalizm, Arzu ve Kölelik: Marx ve Spinoza'nın İşbirliği*, çev. Akın Terzi, haz. Savaş Kılıç (İstanbul: Metis, 2013), 95.

kolayca cinsel temas sağlayacağını varsayması ama sonunda hüsrana uğrayıp şu cümleleri kurması "Neyse, Solmaz karısına ispatladık ya erkekliğimizi. Daha da ispatlarız Allah kısmet ederse..."⁴⁵ onun kadın erkek birlikteliğinden çok iktidar kurma isteğinde olduğunu gösterir. Araba almak için gece gündüz çalışırken "erkekliğini" bir yana koymuştur.⁴⁶ Kapitalist ilişkiler ağında sömürülen, köleleştirilen Bayram, bu nedenle kaybettiklerini geri kazanmak için kadınları cinsel anlamda sömürmeyi, onlar karşısında efendi pozisyonuna yükselmeyi arzular. Böyle bir isteğin hazdan ya da sıcak bir temastan ziyade baştan kaybedilmiş ya da vaat edilmesine rağmen bir türlü gerçekleşmeyen iktidara kavuşmaktan kaynaklandığı açıktır. Benzer bir durum onun Kıbrıs meselesindeki tavrı için de düşünülebilir. Ecevit'i Almanya'ya gidebilmelerini sağladığı için öven, Erbakan'ı namazında niyazında, milletin ahlaklı olmasını isteyen bir adam diye takdir eden, Demirel'i ise sever gibi görünen –ama bu bile "sıkı bir tartışmayı sürdürecektik kadar" değildir: "Öyle ya canım. Bana ne? Neyim olur Demirel benim."⁴⁷– Bayram, memleket meseleleri hakkında görüş bildirmekten sıklıkla kaçınırken Kıbrıs sorununu neticelendiremediği için Ecevit'e kızır: "Basıp geçeceksin Yunan'ın üstünden. (...) Bi götüboklu Yunan'ı hâlâ susturamadık."⁴⁸ Millî hiçbir meseleyle, ülkesine fayda sağlayacak hiçbir girişimle alakadar olmazken bu meseleyle ilgili bir tavrının olması da aslında yine onun kurban psikolojisiyle ve iktidar talebiyle ilgilidir. Yunan'a karşı sağlanacak üstünlük ona "millî bir gurur"dan ziyade ezebilmenin, küçümsemenin, iktidarını ispatlamanın hazzını yaşatacaktır. Bayram'ın benzer bir tavrını af meselesine yaklaşımında da görürüz: "Bir zamanlar gençlerimize acır gibi olmuştum. Onlar için üzül müştüm nerdeyse. (...) hoşlanmıştım salıverilmelerine. Uzaktayken anlayamıyor insan. Affa uğramaları hiç iyi olmamış işte, belli. Yoksa, affetmek Allah'ın emridir. Büyüklüğün şanındandır."⁴⁹ Bayram'a göre hapisteki gençler suçludur ama onlar gençtir daha, bir hata yapmışlardır, affetmek ne de olsa "büyüklüğün şanındandır." Böyle düşünür çünkü acınacak başka kişilerin bulunduğunu bilmek, onlara "acı gibi olmak" kendisini kurban durumundan çıkarıp iktidara taşır. Ancak vapurda arabasına tükürenin kim olduğunu görmese de gençleri suçlu kabul eder, bu gençlerin "mal düşmanı", "servet düşmanı" olduğunu düşünerek Ecevit'e af çıkardığı için kızır. Belki de yarın öbür gün arabasını park ettiğinde biri "gâvur arabası" sanıp arabasını yakmaya çalışacak⁵⁰ diye endişelenir. Böyle bir durum onu yine kurban konumuna sokacağından dehşete düşmüştür. Kurban olmamak adına yine güce yaslanır ve affın büyük bir hata olduğunu savunur. Gençlerin ortak iyi adına, herkesin özgürlüğü, eşitliği uğruna verdiği mücadeleyle hiç ilgilenmez bile, onun en büyük ve tek korkusu bir birey olarak ezilenler sınıfından çıkamamaktır, sınıfın diğer üyeleri onu ilgilendirmez. Bedeniyle bağını yitiren, zihinsel ve davranışsal bazda mekanikleşen, kaybettiği gerçek hazların yerine

45 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 171.

46 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 190.

47 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 214.

48 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 106.

49 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 144.

50 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 143-144.

hükmetmenin hazzını yerleştirmeyi arzulayan Bayram çok uzun bir süre yitirdiklerinin farkına bile varamayacaktır.

5. Arzu Uğruna Körleşme

“Efendi”liğe yükselip iktidar elde ederek ezenler saffına geçmek isteyen Bayram, gerçekteyse hayatın her alanında tam bir ezilen, gerçek bir kurban, zihni uyuşturulmuş bir köledir. O, kendisini bütünüyle sisteme adanmış, efendisine tamamıyla teslim olmuş, kapitalizmin ürettiği arzu onda tahakküme karşı tam bir bağımlılık ve itaatkârlık yaratmıştır.⁵¹ Diğer işçi arkadaşları işverenin mızıkçılıklarından, işin insan tanımazlığından dem vurduklarında Bayram, ustabaşının adamı gibi davranır. “Toz kondurmaz fabrikanın yönetimine.”⁵² O, Almanlar bizi hem çalıştırıp hem küçük görüyorlar diyen arkadaşına “Parasını ödüyor ya. Sen ona bak. Ne yapsın başka?”⁵³ diyen, “Birlik olmycam işte. Dün olmadım, yarın da olmycam, zorla mı?”⁵⁴ sözleriyle dayanışmayı, kendilerini köleleştirenlere karşı direnmeyi reddeden, egemen efendisinin arzusunu kendi arzusu kılmış, tam da efendisinin istediği cinsten bir köle olmuştur. Efendiye bu bağlılığının, bu sadakatının karşılığını da alır. Çoğu kişi işten atılırken o atılmaz. Solcu bir arkadaşının işten çıkarılışını da “Hıdır’ı defettiler pekâla. İyi oldu. İki de bir ortalığı körüklüyordu. Bizi de işimizden edecekti uğursuz.”⁵⁵ şeklinde değerlendirir. Onu “ortak bir iyilik” değil sadece kendi iyiliği ilgilendirir. Lordon, Spinoza’dan yola çıkarak “Duygusal sömürü ancak insanlar ortak arzularını, artık tek taraflı ele geçirilemeyecek nesnelere yönlendirmeyi başarabildiklerinde – yani gerçek yararın kişinin, başkalarının da kendisi kadar o yararın sahibi olmasını dilemesine bağlı olduğunu anladıklarında– son bulur.”⁵⁶ saptamasında bulunur. Numan; “Ne doğarsa birlikten doğar arkadaş! Sen tek başına alsan alsan ne alırsın? Bir araba. Onu da bir çarptırın, bir yarmadan ne aşağı yuvarlandın mı, sen sağ, ben selamet. Birlik olup bir fabrika kurarsak, hem memlekete bir yatırımdır, hem de çoğumuza çocuğumuza bir istikbaldir.”⁵⁷ dediğinde egemen değer yargılarının üstünlüğünü çoktan kabul etmiş Bayram söylenenlere kayıtsız kalır hatta bunları enayilik olarak görür: “Bunlar kafa kafaya vermiş, beni sıkboğaz ederler... Lafa bak. Çoluklarının çocuklarının istikbalini bana tesis ettirecekler. Alın da kaçan mı? Enayi idim sanki ben.”⁵⁸ O, kendisine göre daha bilinçli olan kişilerle diyaloga girmeyi reddederek kendi konumunu yapılandıran ekonomik ve politik koşulların farkına varamaz. Bu koşulların sadece

51 Bayram’ın efendisiyle kurduğu ilişki ilk bakışta Hegel’in efendi-köle diyalektiğini aklara getirirse de tıpkı bu ilişkideki gibi Bayram tanımına, bilinme arzusunda olsa da, o Hegel’in varsaydığı sonuca ulaşmaz, kendi bilincine vararak, nihayetinde, özgür bir birey olamaz. Efendi-köle ilişkisi için bkz. Derda Küçükalp, “Efendi-Köle Ahlakı vs. Efendi Köle Diyalektiği”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* XXIX/1 (2010), 58-63.

52 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 214.

53 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 215.

54 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 89.

55 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 188.

56 Lordon, *Kapitalizm, Arzu ve Kölelik: Marx ve Spinoza’nın İşbirliği*, 190.

57 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 80.

58 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 80.

biri için değil, herkes için iyileştirildiğinde gerçek refaha kavuşulabileceğini düşünemez. Bauman'ın benzetmesindeki gibi kapitalist bir toplumda kişinin peşinde olduğu şey farklı bir kâğıt oyunu değil, daha iyi bir ele sahip olmaktır.⁵⁹ İçinde bulunduğu kapitalist toplumun yaptırımlarını sorgulamaksızın kabul eden, ödediği bedelleri görmezden gelen Bayram'ın da beklentisi budur; o diğerlerinin ya da toplumun refahını önemsemez. Şartların adil olduğu, fırsat eşitliğinin bulunduğu takdirde çok daha eşitlikçi bir toplumda, daha iyi koşullarda yaşayabileceğini düşünemeyecek kadar kendi yoksulluğuna odaklıdır. Anlatıcı, çocukluğunu düşündüğünde Bayram'ın aklından geçenleri "Niye inansın amcasına sanki? Hiçbir gün, bakkaldaki boyalı şekerlerden alamadı çocuklarına ve Bayram'a. Hiçbir gün, bir kağına binip Sivrihisar'a gidemedi. Gidip dönüşte torbasında urbalık, leblebi şekeri getirmede."⁶⁰ olur. Gruen insanın kendi yetersizlik duygusundan kaynaklanan ve onu bir iktidarla özdeşleşmeye götüren durumun empatinin yitimine yol açtığını belirtir.⁶¹ Bayram hem amcasını "yetersiz" biri olarak değerlendirmiş hem de kendisini imkânsızlıklar içinde yoksul bir Anadolu köylüsü olmaktan dolayı yetersiz hissetmiş, bunu aşabilmek için hep iktidarla özdeşleşmiştir. Bu da onun çevresindekilerle empati kurmasını engelleyip daima benmerkezli bir bakış açısına sahip olmasına neden olmuştur. Köyündeki Düldüller'in Osman Efendi'sinin söylediği "Bakin siz, Menderes bi geçsin başa, bu köyde herkesin altına bi taksi, tarlasında bir traktör... Nah şuraya yazıyorum. Amerika arkamızda olunca..."⁶² cümleleri de onun çocukluk hatıralarındaki yerini almıştır. Bayram neden bazı çocukların şeker yiyebildiğini, neden bazılarının yiyemediğini, onların köyü fakir kalırken söz gelimi Afyonlu çimentocunun neden milyoner olduğunu yani toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliği tam da o adaletsizliğin göbeğinden gelmesine rağmen hiç sorgulamaz. Tam tersine "bir garip işçi" olarak siyasetle ilgilenmemesi gerektiğini düşünür.⁶³ Guattari'nin işaret ettiği gibi kapitalizm sadece tüketim amaçlı ticari mallar üretmemekte, Bayram örneğinde açıkça görüldüğü üzere, hiyerarşiye boyun eğme ve tahakküme yönelik değerler de üretmektedir.⁶⁴ Bayram da bu tahakküm ilişkisindeki yerini gönüllü olarak alır. Bu ilişkide onu gönüllü kılan motivasyon gerçekleşmesinin imkânsızlığını kavrayamadığı iktidar arzudur. O, egemen olma arzusunu baktığı her yerde görür. Sözelimi İstanbul'da en çok Boğaziçi Köprüsü'nü sever. Boğazdan geçerken orada anlatıcının kelimeleriyle "Tepeden bakma. Zorlanmadan egemen olma. Her şeyi, herkesi ayaklarının dibinde tutma."⁶⁵ görür. Egemenliğin getirdiği doyunluğa ulaşmak adına sistemin bedeninde ve ruhunda yarattığı hasarları görmezden gelerek, bu hasarları dayanışmayla iyileştirmeyi teklif edenleri reddederek giderek körleşir ve arzusuna daha da sıkı sarılır.

59 Zygmunt Bauman, *Özgürlük*, çev. Kübra Eren (İstanbul: Ayrıntı, 2016), 127.

60 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 83.

61 Gruen, *Empatinin Yitimi: Kayıtsızlık Politikası Üzerine*, 13-14.

62 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 82.

63 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 216.

64 Akt. Mahmut Yardımcıoğlu, Merve Kaplan, "Kapitalizm ve Şizofreni: Deleuze ve Guattari", *G. Ü. İslâhiye İİBF Uluslararası E-Dergi* 2/2 (2018), 81.

65 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 145.

Sadece kendi arzusuna kavuştuğu takdirde mutlu olabileceği, yoksulluktan ve hor görülmekten böylelikle kurtulabileceği, kurban yazgısını ancak bu şekilde terse çevirebileceği yanılışı içindeki Bayram'ın bireysel refah anlayışı onun hayatının tek amacı hâline gelmiş, aslında bu şekilde düşündüğü için her zaman kurban edilmeye mahkûm olduğu gerçeğini bir türlü görememiştir. Başta köyündekiler olmak üzere Mercedes'yle herkesin onun kişiliğini onaylaması, ona hayranlık beslemesi, var olabilmeyi sadece buna bağlaması Bayram'da o kadar ağır basan bir arzudur ki tüm köleliği, maruz kaldığı beden ve zihin sömürsünü bunun için rızayla karşılar. Mercedes'ine kavuştuğunda da kölelikten ilkelerini içselleştirdiği bir efendiliğe geçeceği yanılısaması içindedir: “Bir taksi seni hem kendinin efendisi yapar, hem de efendi yapar.”⁶⁶ Ekonomik iktidarın kölesi olduğunun farkında olmayan, statüsünü bir nesne üzerinden değiştirebileceğini düşünen, bu nesne üzerinden kendisine ayrıcalıklı bir kişilik de satın alabileceği yanılısıyla Bayram, Kapıkule Sınır Kapısı'ndan girdiği an Mercedes'i ve üstündeki Franz Lehar yazılı süslü gömleğiyle hayal ettiği ayrıcalıklı kişiye dönüşeceğini ummuştur ama sonuç beklediği gibi çıkmaz:

“Bu girişi yol boyu bambaşka düşlemişti. Önünde, yanında yöresinde hiç bir oto, hiç bir kamyon, kamyonet, ya da şu tren gibi uzun TIR'lardan bir teki bulunmayacaktı. Sınır kapısından çıkan herkese ve sınır kapısında görevli bütün memurlara karşı öyle, balrengi, gıcır gıcır, süzülerek giriverecekti içeri. Kapıda yavaşlayacak, memurların, durması için ona saygıyla gösterecekleri yere doğru kayarak ilerleyecekti. Son yüz elli kilometrede bunu hep öyle düşünmüştü.”⁶⁷

Daha kapıdan girer girmez yaşadığı bu ilk hayal kırıklığı onun nasıl körleştiğinin iyi bir örneğidir. Bir arabaya sahip olmak dönemin kapitalist tüketim toplumunda pompalanan bir arzudur ve bu arzu sadece Bayram'a ait değildir. Bu arzuya kavuşmak uğruna bedenini, emeğini ve zihnini sömürüye açan onun gibi diğerleri de araba sahibi olmuştur. Sınır kapısındaki ilgisizlik benzincide de sürer. Benzinci “Doğunluk araba sahibi olanlarda mı, bütün gün bunlardan yüzünü, beş yüzünü ardarda göre göre bende mi acep?”⁶⁸ diye düşünür. Memleket, örneğin Bursa çoktan artan tüketime cevap verir hâle gelmiştir: “(...) derken Renault Bakım Servisi İnşaatını, ardından da Balıklı Çayı'nı geçti Bayram. Geçer geçmez, Oto-Kauçuk-Profil. Renault Parça. Tofaş Servis. Ford Parça. Otaş Servis. Oto Balans. Fiat. Oyak Servis. Chevrolet, Rot Makas. Kaporta. Fren. Debriyaj-Balata... Bir zamanlar biz Bursa'yı ipek kenti bilirdik.”⁶⁹

Yatırımını görüntüye yapan Bayram için Mercedes'in yıldızının çalınması büyük bir hüsrana olur ama öğrenir ki ayrıcalıklı sandığı Balkızı'nın yıldızından günde yüz elli adet satılmaktadır. Bu bağlamda kapitalist bir toplumda ayrıcalıklı olmak aslında o ayrıcalığın aracı piyasaya sürüldüğü an imkânsız bir hayale dönüşür. Ama sistem bu hayali sürekli besleyerek zihnini ele

66 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 158.

67 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 6.

68 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 73.

69 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 200.

geçirdiği kişilere hep bir yenisini daha sunar. Bazılarının arabası olup aynılaşsalar da sistem onların her birine ne kadar özel olduğu yanılması yaratmaktan vazgeçmez. Arabasına kılıf almaya gittiğinde acentedeki adam Bayram'a sunduğu "özel" kılıf üstüne şu nutku çeker:

"Bu, direksiyonu özel kılıflı Mercedes'lerden. Ne demek bu, biliyor, musunuz? Çoğu parçası özel olarak yapılmıştır demek. Biz bunun için salt on üç marklık bir fazlalık ekliyoruz fiyatına. Sembolik. Bir çeşit onur payı. Bu türden direksiyon kılıfları, ancak Mercedes fabrikasının en üst kademede çalışanları için, onların yakınlarına vermek istedikleri, özel dikkatle yapılmış armağanlık otolara özgüdür. (...) Kimseye anlatamazsınız özel yapım ne demek. Fakat, anladığım kadarıyla Bay Türk, siz araba alımında oldukça titizsiniz. Size, bu fırsatı kaçırmamanızı söylemekse benim görevim. (...) Bayram'ın başı dönmüş, gözü kararmıştı. On iç marka bunca şeyi satın almak. En üst kattakilerin arabasına on üç marklık farkla sahip olmak."⁷⁰

Bayram kapitalist tüketim toplumunun tuzaklarından birine düştüğünün farkında değildir. Baudrillard'ın belirttiği üzere, "toplumun çok büyük bir bölümünün biçimsel ve psikolojik açıdan, gerçekten de küçük bir azınlık için üretilmiş modellere öykünen seri hâlinde üretilmiş nesnelere satın aldığı"⁷¹ söylenebilir. Satıcının davranışı sadece Bayram'a has değildir, o gelen her müşteriye kendisini ayrıcalıklı hissettirmekle görevlidir. Kendisinin özel ve değerli bir müşteri olduğu yanılmasına kapılan Bayram, satın alma eyleminin bir seçme özgürlüğü olmadığını farkında bile değildir. Neyin arzu edilmesi, neyin satın almaya layık olduğu çoktan kişilere dayatılmıştır. Yine Baudrillard'a kulak verirsek;

"Şu araba yerine bu arabayı seçmekle işin içine bir miktar kişisel katmış olabilirsiniz, ancak burada asıl önemli olan nokta bizi ekonomik bir düzene boyun eğmeye mecbur eden seçme eylemidir. 'Kendinizi diğerlerinden farklı kılmak amacıyla şu ya da bu nesneyi seçmeniz başlı başına bir toplumsal hizmettir.' (Stuart Mili). Toplum nesne sayısını çoğaltarak sizi onlar arasında bir seçim yapmaya zorlar ve böylelikle kendi açısından her zaman bir tehlike arz etmiş olan kişisel talebi etkisiz hâle getirir."⁷²

Makalenin başından beri vurgulanan kısmın bir kez daha altını çizmek gerekirse, Bayram'ın Balkız'a yönelik tutkusu ona özgü gibi görünse de gerçekte bu, tekil bir bireye ait, kişisel bir tutkudan ziyade bireyin kapitalist sistemle bütünleşmesini sağlayan, üretilmiş ve sürekli taze ve diri kalması için çeşitli numaralarla süslenen bir tutkudur. Bu nedenle romanın odağındaki kişi Bayram olsa da toplumun diğer üyeleri de aslında Bayram'dan farklı değildir. "Biz kaç yıl bekledik, sıramız gelmedi de dışarı gitmeye, bu Allah'ın hırtı hırbosu gitmiş de, dönüyor baksana. Biz hep buralarda, güneş altında, yağmur altında, elin sonradan görmelerine, daha dün

70 Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü", 233-234.

71 Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Ferda Keskin, Hazal Deliceçaylı (İstanbul: Ayrıntı, 2010), 170.

72 Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, 174.

kağından inip bugün otomobillere kuruluveren hödüklerine dur, geç, buyur, demek için...”⁷³ diyen trafik polisinin de, “Ne zaman kendi kamyonun olur senin? (...) Bizde kurtuluş yok. Biz geç kaldık. Bilemedik biz. Gözünü önden açacaktın. Bir yolunu bulup kayacaktın dışarıya.”⁷⁴ sözleriyle tomruk kamyonunun sürücüsünün arzusunu da aynı koşullar üretmiştir. Solmaz’ın kürke, Ayfer’in son model beyaz eşyalarla dolu eve, daha çok kıyafete ya da tüm toplumun daha fazla eşyaya, daha fazla makineye sahip olmaya yönelik iştihanı hep kapitalist üretim belirler. Bayram’ın körlüğü herkeste vardır. Herkes daha fazla tüketmek, daha fazla satın almak için çalışır hâle gelmiştir:

“Yorucu geçen iş günlerinin ardından (...) yurttta neyin daha iyi para edeceği üstüne yürütülen hesaplar; kadınların bir bluz daha fazla, bir takım Alman porseleni daha fazla satın alma istekleri; indirimli TV acentelerini dolaşmalar; indirimli örme makinesi satıcılarıyla, eksport bürolarıyla girilen uzun pazarlıklar (...) Opel Record’larıyla, Fort Escortlarıyla, Taunus’larıyla, Volkswagen ya da Mercedesleriyle” (...) Her birinin aklı, birbirine bölüştüdüğü aynı türden birkaç adet eşyada, makinede, malda.”⁷⁵

Romanın merkezinde arabasına kendini adayan Bayram vardır ama o, görüldüğü üzere, yalnız değildir; toplumun hemen her ferdinin artık uğruna her türlü fedakârlığa katlandığı bir metaya bağımlılığı yaygın bir duruma dönüşmüştür. Žižek’e göre kapitalizm söz konusu olduğunda kişiyle hakikat, metalara ya da markalara atfedilen değerin aşırılığında aranmalıdır.⁷⁶ Romanda da açıkça görüldüğü üzere dönemin hakikatine biçimine veren şey daha fazla kazanmak, bu uğruda emeğini sömürüye açmak, daha fazla tüketmek, tükettiğin nesnelere de kendine bir kişilik yaratmaktır. Böyle bir tüketim ekonomisi, kapitalist ilişkiler ağı sadece Bayram’ı ahlaki değerlerden uzaklaştırmamış, işçinin dürüstlüğüne inanmış Veli’ye de TV kaçtırmış, gümrük memurlarına da rüşvet aldırıştır. Hatta doktorlar bile daha çok kazanmak adına rüşvet kabul eder duruma gelmiştir: “Doktor nasıl para kırıyor. O ceplerini doldururken, bana mı, kaldı alamam demek?”⁷⁷ diyen Bayram hemen herkesin ahlaki olarak yozlaştığı bir toplumda yaşamaktadır ve çoğunluğun iyiliği uğruna, daha adil ve eşit bir toplumda yaşamak adına kişisel çıkarlarından vazgeçmeyen binlerce insandan yalnızca biridir. Roman bir birey olarak Bayram’a odaklanır ama Bayram aslında toplumun ta kendisidir.

6. Körleşen Toplumda Güven ve Mutluluk

Kapitalizmin fetiş hâline getirdiği, o âdeti büyüdü nesnelere ulaşma yolunda körleşerek ahlaki değerlerini kaybetmiş bir toplumda güven duygusu da zedelenmiş hatta yok olmuş,

73 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 98.

74 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 198.

75 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 19.

76 Akt. Georg Simmel, *Paranın Felsefesi*, çev. Yavuz Alogan, Öykü Didem Aydın (İstanbul: İthaki Yayınları, 2014), 233.

77 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 251.

yerini yalnızlığa ve çıkarıcılığa bırakmıştır. Bayram da bu güvensizliği yaşadığı, bu denli yalnız hissettiği için bu kadar öz çıkarına düşkün birine dönüşmüştür:

“An Polatlı'yı ağla. An, başkentte sahipsiz sapansız dolaştığını ağla. An Zernek düzlüğünü, an Dicle kıyısını, an Almanya'nın hele o ilk yılını ve bütün akşamlarını, ağla. Biz olmuşuz, İtalyan olmuş, Grikiş olmuş, mümanaat yok. Ne iş sırasında, ne iş dışı. Hep gözleri üstümüzde. Aman be, sendikahıları da gördük. Bu sefer de sendika başındakilere damlıyor her şey. Akşamları da paydos dendi mi, Almanların her biri bir yana. Sen ne yapacaksın diyen, eden yok.”⁷⁸

Makalede daha önce bahsi geçen alıntıda Bayram'ın arkadaşlarının fabrika kurma teklifine hiç sıcak bakmadığı görülmüştü çünkü o, kendini güvende hissettirecek bir devletin vatandaşı olduğunu düşünmez, yönetenlere güvenmez: “Hem sanki bugün böyle diyen hükümet, yarın ‘Kaldırın şunu yol ağzından. Sütü de, nişastayı da, pres tahtayı da kâmil devlet yapacak, devlet satacak” demez...”⁷⁹ En güvenilmesi gereken merciye, zaten bu güveni sağlaması için kurulan devlete güvenemedikten sonra Bayram'ın o devletin vatandaşlarına yönelik güvensizliği de şaşırtıcı olmaktan çıkar, beklenen bir durum hâline gelir. “Biz taksisiziz madem, Bayram da taksisiz kalsın. Biz onmadık madem, o da onmasın. (...) Bilmez miyim ne içten pazarlıklıldır bu bizim ahali?...”⁸⁰ diyerek memleketlisine de kuşkuyla yaklaşan Bayram, Levinas'ın tanımladığı anlamda ahlaklı olmaktan çıkmış bir toplumda yaşadığını düşünür ve o da o topluma uyar. Levinas'a göre bir başkasının iyiliği kişinin neyi yapıp neyi yapmamaktan geri durduğuna bağlıdır. Kişi bu bağlılığı sorguladığında, sorumluluğu terk ettiği anda ahlaklı olmaktan çıkar çünkü bağlılık, etiği getirir.⁸¹ Yolunu bulan herkesin rüşvet aldığı, –aslında herkes diye genellemek gerekir, elbette roman toplumun ahlaki değerlerini yitirmemiş kişilerini de temsil eden az sayıda karakteri barındırır ama doktorundan memuruna kadar toplumun hemen her kesiminde bir ahlak erozyonu, bir yozlaşma olduğu aşikârdır– sadece kendi çıkarına odaklanıp diğerinin iyiliğini düşünmekten uzaklaştığı bir toplumda Bayram da o toplumun yalnızca eşine çok rastlanır bir üyesidir. Onun farkı bu yozlaşmayı çok bariz bir şekilde açık etmesinde yatar. Yoksa dikkatle bakıldığında bu yozlaşmanın tüm toplumu sardığı, sınıfsal ayrıcalık elde etme adına insanları nasıl gerçek mutluluktan uzaklaştırdığı kolaylıkla görülebilir. Yolda rastlanan bir sahil sitesi; parası olanların nasıl aynılaştığını, sınıfsal bir ayrıcalık hissiyle alt sınıftakilere nasıl bir hınç beslediklerini çarpıcı bir biçimde gözler önüne serer:

“Sabahın onundan bu yana güneş, kıyıların toplu konutlarında oturanları yeni bir zorunlu birlikteliğe çağırıp durmaktadır. Saat ondan başlayarak artık herkes mutlak kumlarda, mutlak denizlerde olmalıdır. Hak geçmemeli. Her şey, günlük her çizelge mutlak birbirlerine bakılarak yapılmalı. Kimse atlamamalı. Kimse denizden ve güneşten payını bir milim kaçırmamalı. Gazinoların, lokantaların, beton yerlerini yıkayanlar, abralara hortumla su püskürtenler,

78 Ağaoğlu, “Fikrimin İnce Gülü”, 65-66.

79 Ağaoğlu, “Fikrimin İnce Gülü”, 80-81.

80 Ağaoğlu, “Fikrimin İnce Gülü”, 243.

81 Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Ayrıntı, 2011), 93-94.

helaları, muslukları ovanlar, çöpleri dökenler; onların denize girme saati olmamalı ya da ayrı olmalı. Böyle zorlanmış birlikteliğın acısı, hıncı, bu türden bazı ayrı tutmalarla giderilmeli. Böyle bir birlikteliğın bu kadarlık bir hakkı olmalı.”⁸²

Paraları olduğu için o evlerde oturan, paralı olmak üzerinden bir ortaklık kuran, bu ortaklık dışında kalanları dışlayan, böyle bir ortaklığın gerçek bir dayanışma, sıcak ilişkiler yerine yapay bir birliktelik getirmesinden dolayı aslında mutsuz olan insanlardan oluşan “toplu konut birlikteliği” her an kopmaya hazırdır. Gözünü diktiği o üst sınıfa atlamak uğruna insani özünü yitirmiş Bayram ise henüz paralı olma üzerinden ortaklık kuramamıştır. Ancak, tekrar altını çizmek gerekir onun bireysel deneyimi, bir dönemin insanına ışık tutar nitelikte olup biricikliği aslında kaybolur. İktidar ve kültürün ürünü olan Bayram gibiler toplumu, toplum da Bayram gibileri şekillendirir. Bu yapılandırmayı sorgulamadan kabul eden, parayla, o paranın sağladığı metalarla özgürleşebileceğini, kendisine kişilik de satın alabileceğini düşünen her insan aslında giderek özgürlüğünü yitiren, sisteme bağımlı, ona mutlak itaat eden bir köleye dönüşmekte, kurbanın ta kendisi olmakta, sahte ilişkilere hapsolarak asıl mutluluğu ıskalamaktadır. Bu yüzden Bayram gibileri kurban haline getiren ve yine onun gibileri suçlu konumuna sokan, güvensizliği ve mutsuzluğu yaratan insanlığı çevreleyen maddi koşullardır.

7. Sonuç

“*Fikrimin İnce Gülü*”nde Adalet Ağaoğlu, Bayram üzerinden sahiciliğın yerini sahteliğın, gösterişin aldığı, çıkarıcılığın en tepedekinden en alttakine kadar hemen herkese sirayet ettiği, dönemin kapitalizmle kucaklanmış, tüketim toplumuna dönüşmüş Türkiye’sini anlatırken aslında insanı çevreleyen koşulları, onun değer yargılarını biçimlendiren yapıları düşündürmeyi amaçlamış; bu anlamda kurmacaya yaşanılan/yaşatılan hayatları sorgulama misyonu yüklemiştir. Romanda anlatıldığı üzere Türkiye’de o zamanlar büyük bir sanayi kalkınma yaşıyor gibidir. Yazarın amacı bu kalkınmanın görüldüğü gibi olup olmadığını, bireylere nasıl yansıdığını, o bireylerden teşekkül eden toplumun nasıl bir topluma dönüştüğünü edebî bir metin üzerinden okurun dikkatine sunmaktadır. Bu nedenle de romanda Bayram’ın içsel yolcuğuna sık sık dışsal manzaralar da eşlik eder:

“Bozüyük Sanayi Sitesi’ni bir mermer işletmesi izliyor. Doğanın yalınlığını buralarda artık salt kireç, mozaik ocakları; tuğla harmanları; oto servis istasyonları; un, bisküvi, makarna fabrikaları bozacak. Yeni mülkler. Yeni mülklerin yeni ağaları. Yeni ağaların yeni tür ırgatları: Tornacılar, tesviyeciler, oksijenciler, paketçiler, kesmeciler, delmeciler, muhasebeciler, kontrolcüler, odacılar, kapıcılar, bekçiler, denkçiler, balyacılar, etiketçiler...

Ne iş be! Toprak sanki artık ardiç, meşe büyütüyor da fabrika, imalathane, tesis büyütüyor buralarda. (...) Üç-beş yılda ama çok baca bitmiş. Sanki millet tarla, bağ sulamayı boşlamış da temel-duvar sulamış, çelik beton bitmiş yerden.”⁸³

82 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 122-123.

83 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 242.

Porsuk'tan geçerken de benzer bir manzara okuru beklemektedir: "(...) Cici Şekerlemeleri, Şebboy Kolonyaları, bisküvi fabrikalarının taşra kolları; buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi, televizyon alıcısı satan kuruluşların vergi barajları; tespîh taşları, pipo başları, bilezik, küpe, kolye yığınları."⁸⁴ 40 Numaralı Devlet Yolu'ndayken de hemen hemen aynı manzara yine okurun dikkatine sunulur:

"Bu yol deltasının dörtbir yanı, gelişigüzel sürüklenmiş ürünlerin kargaşası ile toplu konutlardır; otellerdir; TV, çamaşır makinesi, buzdolabı, otomontajdır. K conserve, kumaş, kablo, kiremit, kav, kibrit... Bir deltada sürüklenmiş gelmiş neler bulunmaz? Boya, cila, tutkal, zımpara. Bisküvi, galeta, makarna. Sabuntuzu, meyvetuzu, kolonya. Naylon torba, hazır çorba, zil, pil, fırkete, terlik, çatal, bıçak, sentetik, kozmetik, plastik, havlu, kese, bisiklet, çiklet..."⁸⁵ "Kamyonlar, Murat Nakliyat'lar, Renault Nakliyat'lar bisküvi, toz sabun, krem sabun, renkli gazozlar, meyve suları, şekerleme, kâğıt mendil, kâğıt peçete, buzdolabı, çamaşır makinesi, kolonya, marley, karolüks, fayans taşıyıcıları, farlarını kısmadan, göz delercesine Ankara yönüne doğru gaddar bir hızla akıp duruyorlar."⁸⁶

Romanda sıklıkla geçen bu tarz yol manzaraları çoğaltılabilir ama bu kadarı da yazarın amacına dair fikir sahibi olmak için yeterlidir. Yazar okurun üstüne üstüne gelen, yığılan bunca metayla Türkiye'nin kapitalist sürece entegre olduğunu, hızla bir tüketim toplumuna dönüştüğünü, doğanın da plansız bir sanayileşmeyle nasıl bozulduğunu okurun iyice kavramasını bekler. Sanayileşme hamleleriyle her yerde fabrikalar kurulmuştur. Görünürde iş alanları çoğalmasına rağmen ülke, vatandaşlarının sanayi ve teknolojinin getirdiği konfordan eşit bir biçimde yaşadığı, aynı bolluğun paylaşıldığı bir ülke olmaktan hâlâ uzaktır. Aslında Adalet Ağaoğlu, Türkiye'de o yıllarda Baudrillard'ın işaret ettiği "refah devrimi"nin yaşandığını ortaya koyar. Baudrillard basit anlamda bu devrimi şu şekilde tanımlar:

"[Bu devrim] insanların eşitliğini ilke olarak koyan, aslında bunu gerçekleştiremeyen (ya da gerçekleştirmek istemeyen) her devrimin mirasçısı, vesayetçisidir. Dolayısıyla demokrasi ilkesi gerçek bir eşitlikten, kapasite, sorumluluk, toplumsal fırsat, (sözcüğün tam anlamıyla) mutluluk eşitliğinden Nesne önündeki ve toplumsal başarının ve mutluluğun bariz diğer göstergeleri önündeki bir eşitliğe dönüşür. Bu standing [toplumsal ve ekonomik konum] demokrasidir, TV'nin, arabanın ve müzik setinin demokrasidir, toplumsal çelişkilerin ve eşitsizliklerin ötesinde anayasada yazılı olan biçimsel demokrasiye yanıt veren görünüşte somut, ama tamamıyla biçimsel bir demokrasidir. Gerçek anlamdaki demokrasiden uzak olan bu bolluk demokrasisi ise sadece yeni ayrımcılıklar yaratır."⁸⁷

"*Fikrimin İnce Gülü*" de Bayram'a odaklanırmış gibi görünürken aslında onun üzerinden tam da bunu, Türkiye'nin yaşamakta olduğu "refah devriminin" sahteliğini ortaya koymaya

84 Ağaoğlu, "*Fikrimin İnce Gülü*", 254.

85 Ağaoğlu, "*Fikrimin İnce Gülü*", 205-206.

86 Ağaoğlu, "*Fikrimin İnce Gülü*", 308.

87 Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, 52.

çalışır. Bir kesimin sermayeyi elinde bulundurduğunu, bir başka kesimin bu sermayenin disiplini altında ruhen ve bedenen sömürülerek geçici nesnelere sahte mutluluklar yaşadığını, bir başka kesimin ise bu nesnelere alabilecek maddi imkânlarla hiç sahip olmadığını gösterir. Ki bu sahip olamama sistem tarafından fırsat eşitliğinin yokluğundan değil Bayram'ın İbrahim için söylediği “Eğer İbrahim gene de işsiz kaldıysa, kendi akılsızlığı. İşte, her yan iş.”⁸⁸ ya da amcasının satarak sucuk parası almak yerine hasta atı vurduğunda “İşi bilmez bir amcam, (...) Sat geçsen sen de o curcunada değil mi?”⁸⁹ şeklinde sarf ettiği cümlelerde cisimleştiği üzere bireysel beceriksizlik olarak sunulur. Böylelikle de tüketim toplumunda toplumsal eşitsizliklerin ve yapıların yeniden kurulduğu ustalıklarla gizlenir; her şeyin bireyin sorumluluğuyla, zekâsal ve fiziksel hareket kabiliyetiyle belirlendiği yanılışı oluşturulur ve insanlar buna inandırılır. Bireysel becerisini kullanmayı bilen insanın “kazanacağı”, “başaracağı”, “yırtacağı” sistem tarafından sürekli pompalanır. Durum böyle pazarlanmasına rağmen neticede kazanma/başarma/yırtma, saygınlık ya da mutluluk getirmez. “Gelin de beğenmediğiniz, alaya aldığımız bu Bayram gibi, atların yerine bir taksi koyun bakalım...”⁹⁰ diyen Bayram görünüşte bunu başarmıştır ama ona vaat edilen hiçbir şey gerçekleşmemiştir. “Ballıhisar’ın yaparım dediğini yapan. Kendini “kurban” ettirmeyen Bayram...”⁹¹ sistemin dayattığı itaati ve hiçbir zaman gerçekleşmeyecek iktidar hedeflerinin dışarıdan kaynaklandığını anlamamış, bunların onu nasıl sıcaklık ve sevgi gibi temel ihtiyaçlardan uzaklaştırdığının farkına varamamıştır. Yaptığı her ahlak dışı davranış için sorumluluğu üzerinden atmanın yollarını bulan Bayram, romanın sonunda ilk kez yüzleştiği gerçeklerle artık hiçbir kendini koruma mekanizmasını işletemez hâle gelir. Bu noktada onu Mercedes’i de kurtaramayacaktır. Kurban olduğunu ilk kez anladığından, bununla ilk kez gerçek anlamda yüzleştiğinden Bayram için Balkız “bir fikrin ince gülü olmaktan çıkmış, güzelliğini ve anlamını yitirmiş, neredeyse bir buçuk ton ağırlığında çelik, demir, kromaj, lastik, yay, tel, civata karması ağır bir yük”⁹² dönüşmüştür. Bedenen ve ruhen kendini adadığı nesne uğrunda yalnızlaşan, kendisine ve çevresine yabancılaşan Bayram gerçek ihtiyacının ne olduğunu ancak bu noktada kavrar ama artık “Hiçbir yolun ucunda kimse Bayram’ı beklemiyor.”⁹³dur. Kendisiyle yüzleşmesi, bastırmaya çalıştığı Bayram’ın yüzeye çıkmasıyla o, kurban durumundan kurtulamadığının farkına varmış, çaresizliğini algılamıştır. Artık Balkız’ı sayesinde oluşturduğu koruma mekanizması geçerliliğini yitirmiştir. Aslında iradi sandığı hiçbir şeyin kendi iradesiyle gerçekleşmediğini, kişisel özerkliğinin çoktan elinden alındığını, “sahip olma”nın iç dünyasında hakiki bir rahatlamaya yol açmadığını, dış dünyadan da beklediği saygıyı getirmediğini kavramıştır. Böyle bir tüketim toplumunda nesne üzerinden kavuşabileceğini sandığı mutluluğun sahte olduğunu anlamasıyla hüsrana biten

88 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 242.

89 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 77.

90 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 78.

91 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 47.

92 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 307-308.

93 Ağaoğlu, “*Fikrimin İnce Gülü*”, 308.

Bayram'ın bu macerası onun gibi bağımlı hâle getirilen, sistem tarafından köleleştiren diğerleri için de benzer şekilde sonuçlanacaktır. Bayram'ın seçim sandığı şeyleri ve bu seçimlerin sonunu belirleyen politik, sosyal ve ekonomik olaylardır. Şüphesiz onun çocukluktan gelen ve askerlik sürecinde devam eden travmaları, deneyimlediği acıları vardır ama tüketim toplumu ona bu acıları maddi bir varlığa kaydırarak aşabileceği yanılsamayı yaratmıştır. O, dışarıdan, kapitalizm tarafından belirlenen arzuyu kendi arzusu kılmış, bu arzuya kavuşma yolunda tam bir itaatkârlık göstermiş, iktidarın yöntem ve ilkelerini içselleştirmiş, bu uğurda kendi öz benliğine ötekileşmiş, yabancılaşmış, kendisini bir kurban hâline getiren şartlarla hiçbir zaman gerçek bir yüzleşme yaşamayan herkesin bir temsilcisidir. Adalet Ağaoğlu, sahte bir refah devrimi yaşayan toplumların bireyleri bu sahteliği görmezden gelip buna dur demedikçe o toplumda nice Bayramlar yetişeceğini, Bayram gibilerin yetişmesine kendi çıkarları için izin verenlerin asıl suçlu olduğunu anlatmak istemiştir. Eşitlik ve ortak iyi gözetilmedikçe toplumda para ve mal üzerinden ayrımcılığın süreceğini, bunun da insanların zihinlerine, ruhlarına onanmaz hasarlar vereceğini ve bu durumun onları hem suçlu hem de kurban yapmaya devam edeceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Koşulların insanı belirlediği gibi insanların da koşulların belirleyeni olduğunu, insanların söz konusu koşulları değiştirmek için mücadele etmedikçe hem suçlu hem kurban olmaya mahkûm olduğunu edebiyat aracılığıyla anlatmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Ağaoğlu, Adalet. *Damla Damla Günler*. 1. cilt. İstanbul: Alkım, 2004.

Ağaoğlu, Adalet. *"Fikrimin İnce Gülü"*. İstanbul: Everest, 2017

Akgül, Alphan. "Yıpranan Nesne, Kaybolan Benlik: *Fikrimin İnce Gülü* Üzerine Psikanalitik Bir İnceleme", *Monograf 5* (2016): 51-171.

Artun, Ali (Der.). *Sanat Emeği: Kültür İşçileri ve Prekarite*, Çeviren Elçin Gen, Sibel Yardımcı Özge Çelik, Nursu Öрге, Esin Soğancılar, Zeynep Baransel. İstanbul: İletişim, 2014.

Baudrillard, Jean. *Nesneler Sistemi*. Çeviren Oğuz Adanır, Aslı Karamollaoğlu. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010.

Baudrillard, Jean. *Tüketim Toplumu*. Çeviren Ferda Keskin, Hazal Deliceçaylı. İstanbul: Ayrıntı, 2010.

Bauman, Zygmunt. *Bireyselleşmiş Toplum*. Çeviren Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı, 2011.

- Bauman, Zygmunt. *Özgürlük*. Çeviren Kübra Eren. İstanbul: Ayrıntı 2016.
- Brown, Norman. *Ölüme Karşı Hayat*. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı, 1996.
- Freire, Paulo. *Ezilenlerin Pedagojisi*. Çeviren Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Ayrıntı, 2006.
- Gruen, Arno. *Empatinin Yitimi: Kayıtsızlık Politikası Üzerine*. Çeviren İlknur İgan, İstanbul: Çitlembik Yayınları, 2006.
- Gür, İmran. “Öznenin Öteki Kişilik Problemi, Aslı Erdoğan’da Suç ve Suç Ortaklığı Kavramı”, *Turkish Studies* 8/13 (2013): 967-986
- Holland, Eugene W. *Deleuze ve Guattari’nin Anti-Oedipus’u: Şizoanalize Giriş*. Çeviren Ali Utku, Mukadder Erkam. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2007.
- Küçükalp, Derda. “Efendi-Köle Ahlâkı vs. Efendi Köle Diyalektiği”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* XXIX/1 (2010): 53-56.
- Lordon, Frederic. *Kapitalizm, Arzu ve Kölelik: Marx ve Spinoza’nın İşbirliği*. Çeviren Akın Terzi. Hazırlayan Savaş Kılıç. İstanbul: Metis, 2013.
- Simmel, Georg. *Paranın Felsefesi*. Çeviren Yavuz Alogan, Öykü Didem Aydın. İstanbul: İthaki Yayınları, 2014.
- Yardımcıoğlu, Mahmut, Merve Kaplan. “Kapitalizm ve Şizofreni: Deleuze ve Guattari”, *G. Ü. İslâhiye İİBF Uluslararası E-Dergi* 2/2 (2018): 77-87.

